

Torağayçay forellərinin qətləmi

Belə getsə, kütümə, xəşmə də həsrət qalacağın

Son günlərdə Quba rayonunda bir nəfərin meşədə cüyür ovladığına görə məsuliyyətə cəlb edilməsinə dair xəbərlər yayımlandı. Təbiətə zərər vurulması ilə ilgili bu acı xəbər 40 il bundan əvvəl Qarabağda şahidlik etdiyim başqa bir ağırlı hadisəni mənə yenidən xatırlatdı. Hörmətli Xalq yazığımız Çingiz Abdullayev demiş: "Bu insanlar heç ağıllaşmırlar"...

1979-cu il sentyabr ayının əvvəlləri idi. Həsəniz kəndindən bir qədər yuxarıda, Torağayçayın sahilində geniş bir düzənlikdə düşərgə salmışdıq. Hədsiz mənzərəli yer idi: yan-yörəmiş güllü-çiçəklili çəmənlik, ətraflarımız sıx, yam-yaşıl meşə, arxamızda Murovdağ silsiləsinin ən hündür zirvəsi olan Gamiş dağı (3724 m) və lap yanımızdan axan dağ çayının həzin zümzüməsi. İns-cins görünməyən, sanki dünyadan təcrid olunmuş sakit bir guşə...

Torağayçay Kəlbəcər rayonunda Tərtər çayının sol qollarından biridir, kiçik dağ çayıdır, uzunluğu 30-35 km olar, amma gur suludur. Mənbəyini düz Gamiş dağından çıxan bulaqlardan götürür. Sahilində heç bir yaşayış məntəqəsi olmadığından suyu təzə və soyuqdur. Belə su forel balıqları üçün əsil cənnətdir. Forellər qızıl-balıqlar cinsinə aid olub, əsasən dağ çaylarında, təzə sulara yaşayırlar. Populyasiya dövründə isə dağ çaylarının lap yuxarılarına qalxaraq, suyun ən təzə yerlərində kürrü tökürlər. Balıqlar çox qərribə genetik yaddaşa malikdirlər: harada dünyaya gəliblərsə, böyüyüb kürrü tökmək vaxtı çatanda həmin yerə qayıdırlar.

Deyənlə görə, bir vaxtlar dağ çaylarımızda külli miqdarda forel vardı. Çay kənarlarında yaşayan əhali o vaxtlar bu balıqlara nədənsə önəm vermirdilər. Bunun iki səbəbi ola bilərdi: ya bir millət olaraq balıq ovlamağa, balıq yeməyə, ümumiyyətlə o qədər də həvəsli deyilik, ya da dağ çayında forel balığını tutmaq müşkül məsələdir. Amma illər ötdü, dağ camaatı da bu balığın dadını bildi, şəhərdən gələnlərlə birlikdə çaylarımıza "səlib yürüşləri" təşkil etdilər. Texnikanın, texnologiyanın nailiyyətlərindən insafsızcasına istifadə edərək, ən müxtəlif üsullarla - kimi elektriklə, kimi partlayışla, kimi də suya zəhər tökməklə forel sürülərinə dağ çəkildilər, balıqları məhv etdilər. Və o vaxtlardan çaylarımız forellərə, demək olar ki, həsrət qaldı.

Yadımdadır, ilk dəfə forel balığını mən elə Kəlbəcərdə, Tərtər çayının sağ qolu olan Tutqunçayın yuxarılarında, kiçik Ağzibir çayında görmüşdüm. Rəhmətlik Vaqif Ramazanovla (sonralar BDU-nun professoru idi) o tərəflərdə geoloji-axtarış işləri aparırdıq və bir gün marşruta çıxanda özümüzə tilov götürdük ki, imkan düşəndə balıq tutaq. O zaman o, geoloji dəstənin baş geoloqu, mən isə həmin dəstəyə çöl təcübəsi keçmək üçün göndərilmiş IV kurs tələbəsi idim. Vaqif o yerlərə yaxşı bələd idi və çaylarda hələ az da olsa forel olduğunu bildirdi. Həmin gün cəmi 3 balıq tuta bildik, o da ki, hündür bir şələlənin altından. Görünür ki, forellər şələləni keçməkdə çətinlik çəkiblər və ya heç keçə bilməyiblər. Ümumiyyətlə, forel balıqları çox zirək, güclü və sürətli dirlər. Dağ çay-

larında qarşılıqlı çıxan hündür maneələri asanlıqla dəf edə bilirlər. Çox böyük olmasalar da, gözəl, mütenasib bədən quruluşuna malikdirlər. Adətən dağ çaylarında boyları 20-30 sm, çəkili isə 150-250 q arasında dəyişir, nadir hallarda isə 35-40 sm və 300-500 q böyüklüyündə nümunələrə rast gəlmək mümkündür. Yağlı və tıxsız olduğundan həm çox dadlıdır, həm də yemək rahatdır. Qarın nahiyəsi gümüşü ağ, belləri isə bozuntul mavidir, bu səbəbdən onları suda görmək müşkül məsələdir. Bədənlərindəki xırda qəhvəyi və qırmızı xallar forellərə xüsusi yaraşlıq verir. Həmin xallara görə əhali arasında onlara qızıl xallı balıq da deyirlər. Tutduğumuz balıqları axşam kabab eləyib yedik və onların dadı hələ də damağımdadır. Sonradan yediyim heç bir balıq o balıqların dadını vermədi. Doğrudan da dağ çayının foreli başqa aləmdir!

Bəli, əksər çaylarımızda forel balıqları tükənmişdi, bu, hələ o vaxt idi. İndi isə vəziyyət daha da ağırdır, nəinki, dağ çaylarımızda, Kürdə, Arazda, hətta Xəzər dənizində belə, bəzi balıqların nəslini kəsilmək üzrədir. Suların çirklənməsi bir tərəf-

dən, brakonyerlik də o biri tərəfdən. Bir sözlə, zülm edirik yazıq çaylarımıza, göllərimizə. Xəzərin kənarında yaşasaq da, artıq neçə illərdir ki, nə bəli, onun kürrüsü bizim üçün əlçatmaz olub. Belə getsə kütümə, xəşmə də həsrət qalacağın. Bu da biz insanların ana təbiətə göstərdiyi "qayğı"nın acı nəticələri...

Nə isə, Torağayçayın sahilində çadırımızı qurub düşərgə saldım. Niyə bu çaya Torağay deyiblər, bilmirəm. Bəlkə, şiriltisi torağay quşunun nəğməsinə xatırladır, o səbəbdən. Ola bilər, dəqiq bir fikir söyləmək çətin, amma ruhumuzun dincəldiyi bu sükunətdə eşidilən tək bir səs - elə bu çayın şirin züm-züməsi idi. Yeri gəlmişkən, Azərbaycan ərazisində ən hündür (400 m) palçıq vulkanının adı da Torağaydır. Əlaqə varmı? Təbii ki, mümkündür. Bu da topomiyamızın dünyələrindən biri, araşdırılmasına ehtiyac var.

Bir-iki gün keçmişdi, kimsə çayda çoxlu balıq olduğunu bildirdi. Amma açığı, bu xəbərə ciddi reaksiya vermədim, çünki tilovumuz yox idi, foreli tutmaq isə o qədər də asan məsələ deyil. Əslində işimiz çox olduğu üçün heç balıq tutmağa vaxtımız da yox idi. Amma bir gün...

Gözəl bir yay səhəri idi. Günəş Keçəldağın yamaclarını bürüyən meşənin arxasından təcübə boy verirdi. Torağayçayın suları və çəmənlikdəki şəh damlaları onun şüaları altında bərk vururdu. Sanki təbiət insana gəl-gəl deyirdi. Mərhum Xalq şairimiz Zəlimxan Yaqub demiş:

*Dağlar mənə gəl-gəl desə ürəkdən,
Gəlib elə bu yerlərdə qalardım.
Təbiətlə sevincimi, dərdimi
Bölüb, elə bu yerlərdə qalardım.*

Doğrudan da qalası yerlər idi, heyif, o cənnət-məkan yerlərdən, qədrini bilmədik. Şair, ruhun şad olsun, dağların ürəkləri öz qucaqları kimi genişdir və hər zaman gəl-gəl deyirlər, amma günah bizdədir, getmirik, gedə bilmirik, gedəndə də...

Nə isə, lirik duyğulardan ayrılıb o günə qayıdım. Səhər yeməyindən sonra marşrut üçün yola bəzi hazırlıqlar gördük. Fəhlələrdən ikisinə çayın yuxarı axarı tərəfində, dünən göstərdiyimiz yerdə 30 m-lik bir xəndək qazmaq tapşırığını verib, hərəməz bir tərəfə geoloji-axtarış işlərinə yollandıq. Fəhlələr də öz qazma alətlərini və lazım olan miqdarda ammonali (partladıcı maddə) götürüb getdilər.

Axşam tərəfi hamı düşərgədə idi, təcübə o iki gənc fəhlədən başqa. Soruşdum - dedilər, - hələ qayıtmayıblar. Düzü, bir qədər narahat olmağa başladım. Təcrübələri olsa da, partlayış işi istənilən halda təhlükəlidir. Saat 7-yə işləyirdi, gün batmağa hələ xeyli vardı, amma onların gecikmələri içərimizdəki hüzuru pozurdu. Ağılıma cürbəcür fikirlər gəlirdi. Bir 30-40 dəqiqə də keçdi və uşaqlardan kimsə bərkəndən, - odur ey gəlirlər, - deyər qışqırdı. O tərəfə baxdıq, həqiqətən, uzaqda hündür təpənin üstündə iki nəfər görünürdü, ağır-ağır yeriyirdilər. Arada itir, sonra başqa bir təpənin üstündə peyda olurdular. Bellərini əyib ağır-ağır yeriməklərindən belə anlaşırdı ki, xəndəkdən çoxlu süxur nümunələri götürüblər. O biri tərəfdən də fikirləşdik ki, axı, onlara heç kim bu haqda bir tapşırıq verməyib, nə bilirlər, haradan, necə və nə götürmək lazımdır. Nə isə, biz bu suallara cavab axtarmaqda ikən fəhlələr gəlib çatdılar. İkisi də iriş - iriş ryukzaklarını (bel çantalarını) yerə qoyub yorğun və şübhəli nəzərlərlə üzümzə baxdı.

- O nədir elə? - ryukzakları göstərərək soruşdum.

- Balıqdır.
- Nə balıq, balıq nədir?
- Balıq da, xallı balıq.
- Sizi balıq tutmağa göndərmişdik?
- Yox...
- Bəs onda bu balıqlar nə deməkdir?
Dinmirlər, gözlerini döyərək baxırlar.
- Necə tutmusunuz bu qədər balığı?
Yenə cavab vermirdi. Getdikcə əsəblərimə hakim kəsilə bilmirəm. Söyü-təbii

Rəşid Fətəliyev
geologiya-mineralogiya
elmləri namizədi

olaraq başa düşürəm ki, bu qədər forel balığını normal üsulla qətiyyətlə tutmaq mümkün deyil. Hər ryukzakda 10 kq, ümumən 20 kq balıq olardı.

- Ə, sizinlə deyiləm, necə tutdunuz bu balıqları?

Dinmədilər. Daha da əsəbiləşdim, dişimin dibindən çıxanı dedim, söyüb-söyləndim. Artıq nə faydası, olan olub, keçən keçib. Qışqır-bağırmaqla balıqlar diriləsi deyildi. Anlaya bilmirdim, bu qədər də nandanlıqımı olar, bu nə vicdansızlıq idi, bunlar törətməmişdilər. Təbiətə, ətraf mühitə belə vəhşi münasibət haradandır bu adamlarda? Yəqin günah bizdə də olub ki, bu cahilləri vaxtında başa sala bilməmişik, doğru-düzgün maarifləndirməmişik. Adil müəllim (Adil Məmmədov) mənə güclə sətirləşirdi. Rəhmətlik yaxşı kişi idi, xeyli yaş olsa da, hələ çöldə işləyirdi. Amma şəkər xəstəliyi vardı, o səbəbdən bir az əsəbi və səbirsiz idi. Vaxtı ilə 3 il Əlcəzair Respublikasında işləmişdi, oralardan maraqlı əhvalatlar danışdırdı. Gec evlənmişdi deyər, uşaqları kiçik idi, çöldə onlar üçün çox darıxdı. Bir ağsaqqal və alicənab insan kimi həmişə onun hörmətini saxlayırdım. O da mənim xətrimi çox istəyirdi. Ona görə bir təhər əsəblərimi cilovladım, yoxsa, az qalmışdı onları düşərgədən qovum, çıxıb getsinlər.

Sonralar öyrəndim ki, bu "qoçaqlar" xəndək qazmaq əvəzinə çayda çoxlu sayda partlayış edərək balıqları məhv etmiş və öz yaramaz hərəkətlərinin mahiyyətini anlamadan çaya, ətraf mühitə ağır zərbə vurmuşdular. Hələ, yığa bilmədikləri nə qədər balığı da çay aparmışdı. Təbiətə qarşı bu qədər amansızlıq, qəddarlıq görməmişdim. Təbii ki, onların bu çirkin əməlləri cavabsız qalmadı, mənim təkdimlə rəis onları işdən qovdu, amma Torağayçaya olan olmuşdu.

Belə savadsız, cahil insanların ucubatından meşələrimizdə heyvan, çaylarımızda balıq tükənmək üzrədir, bəs gələcək nəsillərə nə qoyub gedirik? Yaxşı xatırlayıram, elə həmin hadisədən bir il əvvəl Keçəldağın ətəklərində Tonaşen kəndindən Valera adlı bir erməni ayı, digər iki erməni fəhləmiz isə cüyür ovlamışdı. Mən onların da "dərsini" vermişdim, lazımı yerlərə bildirəcəyimlə qorxutmuşdum. Təəssüflər olsun ki, bu cür nandanlıqlar hələ də davam edir. Aydın ki, Qubada o cüyür ovlayanı cərimə edib buraxacaqlar, amma düşünürəm ki, bu, azdır. Məsuliyyəti daha da artırmaq üçün bu sahədə qanunlarımız sərtləşdirilməli və eyni zamanda, kütləvi informasiya vasitələri ilə ciddi maarifləndirmə işləri aparılmalıdır.